

# KAIP LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS IR ABIEJŲ TAUTŲ RESPUBLIKOS PARLAMENTARIZMAS ATSKLEISTAS ŠIANDIENIUOSE ISTORIJOS VADOVĖLIUOSE?

DR. NELĖ KOSTINIENĖ

Leidykla „Šviesa“

Publishing house „Šviesa“

Vytauto pr. 23, LT-44352 Kaunas

El. paštas n.kostiniene@sviesa.lt

### Santrauka

*Pagal Lietuvos Respublikoje šiuo metu veikiančias Bendrąsias ugdymo programas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos istorijos mokiniai pradeda mokytis 5 klasėje, plečia istorijos supratimą 8–9 klasėse, o tie, kurie baigę 10 klasių pasirenka istorijos kursą, aukštesniu lygiu gilina 11 klasėje. Straipsnyje analizuojama, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos parlamentarizmas atskleistas po Pagrindinio ugdymo bendrosios programos (2008) ir Vidurinio ugdymo istorijos programos (2011) atnaujinimo išleistuose istorijos vadovėliuose.*

*Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos parlamentarizmas šiame straipsnyje suvokiamas kaip valstybės įstatymais besiremianti valstybės piliečių (šiuo atveju – bajorų ir dvasininkų) politinė veikla, kuri XV a. antrojoje pusėje – XVI a. pirmojoje pusėje reiškėsi per Ponų tarybą, o XVI a. viduryje – XVIII a. pabaigoje – per įvairias*

luominio atstovavimo institucijas (Seimus, seimelius, konvokacijas, Vyriausiąją Lietuvos tribunolą). Išanalizuoti keturių pagrindinių mokymosi priemonės rengiančių leidyklų – „Briedis“, „Baltos lankos“, „Šviesa“ ir „Ugda“ – istorijos vadovėlių komplektai: du skirti 5 klasei, trys – 8 klasei, trys – 9 klasei, ir trys – 11 klasei (iš viso 11 vadovėlių komplektų).

**Reikšminiai žodžiai:** istorijos vadovėlis; parlamentarizmas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje; parlamentarizmas Abiejų Tautų Respublikoje, bajoriškasis parlamentarizmas.

## Įvadas

Perskaičius priekaištą, kad daugelio mokyklos vadovėlių autoriams tai, kas aprėpia ne Vytauto laikus, yra juoda, nes neva bajorai patys save ir savo valstybę pražudė<sup>1</sup>, kilo idėja išsamiau paanalizuoti per pastarąjį dešimtmetį išleistus istorijos vadovėlius ir išsiaiškinti, kaip juose atskleidžiamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos pilietiškumo supratimas ir jo raiška.

Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, kelis kartus buvo keistos istorijos mokymo programos, įvairiai eksperimentuota taikant skirtingas vadovėlių rengimo metodikas. Bendrojo ugdymo dalykų vadovėlių ir kitų mokymo(si) priemonių bazėje šiuo metu yra net 13 vien 7 klasei skirtų vadovėlių<sup>2</sup>. Tačiau realybėje situacija kiek kitokia, nes vadovėlis – mokymosi priemonė, kuriai būtinas nuolatinis atnaujinimas ir dėl fizinio, ir dėl intelektualio nusidėvėjimo. Nemaža bazėje esančių vadovėlių dalis teturėjo vieną leidimą, po to nebuvo atnaujinti, juos leidyklos pakeitė kitų pavadinimų atnaujintais mokymosi komplektais. Iš pirmo žvilgsnio istorijos vadovėlių segmentas atrodo visiškai užpildy-

<sup>1</sup> R. Šmigelskytės-Stukienės teiginys. Seimo institucijos tradicija Lietuvos Didžiojoje kunigaikštystėje: formavimasis ir įtaka valstybės politikoje. *Parlamento studijos*. Nr. 16 (2014), p. 36.

<sup>2</sup> Žr. <http://vadoveliai.emokykla.lt>.

tas, bet atkreiptinas dėmesys į esminį faktą – 2008 m. buvo atnaujinta Pagrindinio ugdymo bendroji programa<sup>3</sup>, o 2011 m. – Vidurinio ugdymo istorijos programa<sup>4</sup>.

Remdamiesi šia chronologine riba, apsibrėžiame straipsnio tyrimo objektą: istorijos vadovėliai ir jų komplektinės dalys – pratybos bei patarimai mokytojams (mokytojo knygos), parengti pagal 2008 m. atnaujintą Pagrindinio ugdymo bendrąją programą ir 2011 m. atnaujintą Vidurinio ugdymo istorijos programą, recenzuoti vadovėlio turinio vertintojų, įtraukti į Bendrojo ugdymo dalykų vadovėlių ir kitų mokymo(si) priemonių duomenų bazę. Vadovėlių, išleistų iki šios ribos, neanalizuosime dėl esminės priežasties – jie negali visiškai atitikti šiuo metu vadovėlių turinį ir metodinę struktūrą apibrėžiančių programų.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti ir pateikti išvadas, kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Abiejų Tautų Respublikos parlamentarizmas atskleistas po programų atnaujinimo išleistuose istorijos vadovėliuose.

Siekiant šio tikslo pirmiausia buvo nustatyta, kiek ir kokių leidyklų vadovėlių po programos atnaujinimo buvo išleista, kas yra šių vadovėlių autoriai (ar autorių kolektyvai). Antras svarbus uždavinys – apsibrėžti, ką vadinsime Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) ir Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) parlamentarizmu, ir išskirti, kokių parlamentarizmo atskleidimo aspektų mokymosi priemonėse ieškosime. Sprendžiant šiuos uždavinius naudoti duomenų paieškos, tekstų analizės, sintezės, statistinis bei analitinis aprašomasis metodai.

<sup>3</sup> Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis ugdymas: istorija. Prieiga per internetą: <http://portalas.emokykla.lt/bup/Documents/Pradinis%20ir%20pagrindinis%20ugdymas/Socialinis-ugdymas.pdf>

<sup>4</sup> Vidurinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis ugdymas: istorija. Prieiga per internetą: [http://www.upc.smm.lt/suzinokime/bp/2011/Socialinis\\_ugdymas\\_5\\_priedas.pdf](http://www.upc.smm.lt/suzinokime/bp/2011/Socialinis_ugdymas_5_priedas.pdf)

## Vadovėliai ir kūrybiniai kolektyvai

Pradinėse klasėse (1–4 kl.) su žmonių gyvenimo kaita bėgant laikui mokiniai supažindinami per pasaulio pažinimo pamokas. Pasaulio pažinimo programose istorijos turinys gana neapibrėžtas<sup>5</sup>. Pagal Bendrąsias ugdymo programas su LDK ir ATR istorijos fragmentais mokiniai pirmą kartą susipažįsta 5 klasėje, gilina ir plečia žinias, ugdomas jų istorinės raidos ir orientavimosi istoriniame laike supratimas bei formuojami istorijos tyrimo ir interpretavimo įgūdžiai 8–9 klasėse, o tie, kurie baigę 10 klasių pasirenka istorijos kursą, tas pačias temas, tik jau plačiau ir išsamiau, analizuoja 11 klasėje.

Istorijos vadovėlius šiuo metu rengia keturios pagrindinės leidyklos – „Briedis“, „Baltos lankos“, „Šviesa“ ir „Ugda“.

5 klasei po programų atnaujinimo išleisti ir šiuo metu mokyklose naudojami 2 vadovėlių komplektai:

1 lentelė

Leidykla	Vadovėlis, autoriai
Leidykla „Briedis“	<i>Kelias</i> . D. 1, 2014. Rimvydas Laužikas, Karolis Mickevičius, Živilė Tamkutonytė-Mikailienė, Ignas Kapleris. <i>Kelias</i> . Užduočių sąsiuvinis 5 klasei. D. 1. Rytas Šalna, Karolis Mickevičius, Ignas Kapleris. <i>Teminiai planai</i>
Leidykla „Šviesa“	<i>Istorija</i> , serija „Atrask“, 2014. Darius Petreikis, Jūratė Litvinaitė, Faustas Meškuotis, Rūta Ramoškaitė-Stongvilienė, Algis Bitautas, Simona Stankutė. <i>Jaunojo istoriko užrašai</i> . D. 1. Darius Petreikis, Jūratė Litvinaitė, Rūta Ramoškaitė-Stongvilienė, Algis Bitautas, Simona Stankutė. <i>Mokytojo knyga</i>

<sup>5</sup> Šiuo atveju visiškai pritartume A. Žemgulenės išvadai, kad „pradinio ugdymo turinys Lietuvoje reikalauja naujų, šiuolaikinės istorijos didaktikos kryptis atitinkančių strateginių gairių“, žr. Šiuolaikinės didaktikos kaita: istorijos mokymo pradiniam ugdymui didaktinės tendencijos. *Ugdymo paradigimų iššūkiai didaktikoje*. Vilnius, 2014, p. 249. Prie mokslininkės išvados dar norisi pridurti, kad būtinas ir istorinio turinio konkretinimas ir detalizavimas.

Pagal atnaujintas programas 8–9 klasioms šiuo metu išleisti ir mokyklose naudojami 3 vadovėlių komplektai:

2 lentelė

Leidykla	Vadovėlis, autoriai
Leidykla „Briedis“	<p><i>Laikas</i> 8. D. 2, 2014. Ignas Kapleris, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Robertas Ramanauskas, Kęstutis Raškauskas, Lirija Steponavičienė, Živilė Tamkutonytė-Mikailienė.</p> <p><i>Laikas</i> 8. Užduočių sąsiuvinis 8 klasei. D. 2. Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius.</p> <p><i>Laikas</i> 9. Istorijos vadovėlis 9 klasei. D. 1, 2014. Ignas Kapleris, Andželika Laužikienė, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius, Robertas Ramanauskas, Živilė Tamkutonytė-Mikailienė.</p> <p><i>Laikas</i> 9. Užduočių sąsiuvinis 9 klasei. D. 1. Ignas Kapleris, Antanas Meištas, Karolis Mickevičius.</p>
Leidykla „Baltos lankos“	<p><i>Istorijos vadovėlis 8 klasei</i>. D. 2, serija „Raktas“, 2009. Deimantas Karvelis, Nelija Kostinienė, Stasys Lukšys.</p> <p><i>Istorijos vadovėlis 9 klasei</i>. D. 1, serija „Raktas“, 2010. Rasa Butvilaitė, Deimantas Karvelis, Nelija Kostinienė, Stasys Lukšys, Saulius Pivoras, Mindaugas Tamošaitis.</p> <p><i>Istorijos pratybų sąsiuvinis 9 klasei</i>, 2014. Mindaugas Tamošaitis.</p> <p><i>Metodinės rekomendacijos mokytojams, kaip dirbti su leidyklos „Baltos lankos“ išleistu 8 klasės istorijos vadovėliu (serija „Raktas“)</i>, parengė Nelija Kostinienė.</p> <p><i>Metodinės rekomendacijos mokytojams, kaip dirbti su leidyklos „Baltos lankos“ išleistu 9 klasės istorijos vadovėliu (serija „Raktas“)</i>, parengė Mindaugas Nefas).</p>
Leidykla „Šviesa“	<p><i>Istorija</i> 8. Vadovėlis. Kn. 2, serija „Šok“, 2011. Saulius Bužinskas, Jūratė Litvinaitė, Arūnas Serneckas.</p> <p><i>Istorija</i> 8. Antrasis pratybų sąsiuvinis. Saulius Bužinskas, Jūratė Litvinaitė, Arūnas Serneckas.</p> <p><i>Mokytojo knyga</i></p>

Pagal atnaujintas programas 11 klasei šiuo metu išleisti ir mokyklose naudojami 3 vadovėlių komplektai.

### 3 lentelė

Leidykla	Vadovėlis, autoriai
Leidykla „Briedis“	<i>Laikas 11. Istorijos vadovėlis 11 klasei.</i> D. 2, 2010. Ignas Kapleris, Karolis Mickevičius, Antanas Meištas, Rimvydas Laužikas, Mindaugas Žolynas. <i>Laikas 11. Užduočių sąsiuvinis 11 klasei.</i> D. 2, 2010. Ignas Kapleris, Antanas Meištas.
Leidykla „Baltos lankos“	<i>Istorijos vadovėlis 11 klasei.</i> D. 1, 2011. Mindaugas Tamošaitis. <i>Istorijos pratybų sąsiuvinis 11 klasei.</i> D. 1, 2014. Mindaugas Tamošaitis <i>Metodinės rekomendacijos mokytojams, kaip dirbti su leidyklos „Baltos lankos“ išleistu 11 klasės istorijos vadovėliu,</i> parengė Mindaugas Tamošaitis.
Leidykla „Ugda“	<i>Istorijos vadovėlis 11 klasei</i> (3 gimnazijos), 2014. Domas Boguševičius, Virginijus Navickas. <i>Istorijos užduotys 11 klasei</i> (3 gimnazijos). Virginijus Navickas.

Iš pateikto vadovėlių ir autorių sąrašo akivaizdu, kad vadovėlių pasiūla negausi. 5 klasei mokyklos šiuo metu gali rinktis vieną iš dviejų vadovėlių, 8–9 ar 11 klasėms – vieną iš trijų. Visi vadovėliai, išskyrus leidyklos „Baltos lankos“ vadovėlį 11 klasei, yra autorių kolektyvinio darbo rezultatas. Kolektyviai rengiant vadovėlius autoriai dažnu atveju bendradarbiauja dviem būdais – bendrai nustato metodinės struktūros strategiją, aptaria ir pagal bendrąsias ugdymo programas susiformuoja turinio matricą, pagal interesų (kompetencijos) sritį pasiskirsto skyriais arba temomis. Kitas bendradarbiavimo būdas – dalis autorių kuria autorinius temų tekstus, kiti formuoja metodinę struktūrą. Galimi ir kitokie bendradarbiavimo variantai, tai

lemia darbo kolektyvo ir leidyklų susitarimai, svarbiausia – pasiektas rezultatas. Tekstų autorystei nustatyti palankesnis pirmo tipo bendradarbiavimas, nes tokiu atveju vadovėlio (pratybų) turinyje nurodomos autorių pavardės. Tiksliai įvardyti autorystę galime leidyklos „Baltos lankos“ komplektuose ir leidyklos „Šviesa“ vadovėlyje 5 klasei. Šiuo atveju žinome, kad „Baltų lankų“ leidyklos leistuose vadovėliuose LDK ir ATR parlamentarizmą pristatančius tekstus, prie jų pridėdami šaltinius ir dalyko kompetenciją formuojančias veiklos strategijas parengė istorikai Deimantas Karvelis (8–9 klasės) ir Mindaugas Tamošaitis (11 klasė). Taip pat galime nustatyti, kad leidyklos „Šviesa“ išleistame 5 klasės vadovėlyje epizodinių LDK ir ATR pristatymą parengė istorijos mokytojas Darius Petreikis. Atsižvelgdami į tai, analizuodami šiuose vadovėliuose pateiktą medžiagą įvardysime autorius, o nagrinėdami kitų leidyklų vadovėlius, vartosime sąvoką „autorių kolektyvas“.

## Parlamentarizmo samprata ir atskleidimas

Parlamentarizmas – tai valstybės piliečio galimybė dalyvauti svarstant valstybės reikalus ir galimybė atstovauti savo interesams. Skirtingose istorinėse epochose tiek piliečio, tiek parlamentarizmo sąvokos apibrėžtis skiriasi. LDK parlamentarizmo sąvokos apibrėžties 5 klasės vadovėliuose nėra, tai natūralu, nes sąvokos esmė ir prasmė – ne pagal amžiaus tarpsnio kogniciją.

Ką apie LDK ir ATR parlamentines institucijas ir politinę kultūrą sužino 5-os klasės mokinys?

4 ir 5 lentelėse pateikiami parlamentarizmo atskleidimo aspektai naujausiuose vadovėliuose 5 klasei.

## Vadovėlis „Kelias“ III skyrius. Kartu su Lenkija<sup>6</sup>

4 lentelė

Pamokos tema	Pamokos tikslai	Sąvokos
<b>1. Lietuvos klestėjimo laikai</b>	1. Atskleisti didikų įtaką Lietuvos valstybės valdymui. 2. Ugdyti suvokimą, kad išmintingi valdovai ir ištikimi kraštui didikai buvo XVI a. Lietuvos stiprybės šaltinis.	Baudžiauninkai, didikai, kancleris, Lietuvos Statutas.
<b>2. Vienas kūnas ir viena galva</b>	1. Atskleisti Liublino unijos sudarymo priežastis. 2. Ugdyti suvokimą, jog unija sustiprino LDK ir Lenkiją, padėjo priešintis Rusijai.	Abiejų Tautų Respublika, išdas, lenkėjimas, Seimas, unija.
<b>8. Abiejų Tautų Respublikos saulėlydis</b>	1. Nurodyti Abiejų Tautų Respublikos žlugimo priežastis. 2. Ugdyti suvokimą, kad po padalijimų Lietuva prarado valstybingumą.	Konstitucija, reforma, rekrutai, sukilimas.

## Vadovėlis „Istorija 5 klasei“ IV skyrius. Abiejų Tautų Respublikos laikotarpis<sup>7</sup>

5 lentelė

Pamokos tema	Pamokos tikslai	Sąvokos
<b>15. Vyčio ir erelio sąjunga</b>	1. Išsiaiškinti, kodėl buvo sudaryta LDK ir Lenkijos unija. 2. Išsiaiškinti Liublino unijos esmę. 3. Nustatyti, kiek savarankiškumo LDK išsaugojo po Liublino unijos pasirašymo ir kokių tai turėjo pasekmių.	ATR, išdas, Seimas, unija.

<sup>6</sup> Laužikas, R., Mickevičius, K., Tamkutonytė-Mikailienė, Ž., Kapleris, I. *Kelias: Lietuvos istorijos vadovėlis 5 klasei*. D. I. Vilnius: Briedis, 2014.

<sup>7</sup> Petreikis, D., Litvinaitė, J., Meškuotis, F., Ramoškaitė-Stongvilienė, R., Bitautas, A., Stankutė, S. *Istorija: vadovėlis 5 klasei*. Kaunas: Šviesa, 2014. (Serija „Attrask“).



<b>18. Valstybei būtini pokyčiai</b>	1. Nurodyti svarbiausias vidines ATR silpnėjimo priežastis. 2. Paaiškinti išorines ATR silpnėjimo priežastis. Pagrįsti teiginį, kad XVIII a. daryta daug reformų, kuriomis valstybė gelbėta nuo žlugimo.	Apšvieta, Edukacinė komisija, klasicizmas, veto.
<b>19. Ištrinta iš žemėlapių</b>	1. Išsiaiškinti svarbiausias vidines ir išorines ATR silpnumo priežastis. 2. Pagrįsti teiginį, kad bajorų ir valdovo nesirūpinimas valstybės reikalais lėmė ATR žlugimą. 3. Išsiaiškinti, kurios valstybės dalijosi ATR ir kam po žlugimo atiteko lietuviškos žemės.	Pilietinis, sukilimas, Užnemunė.

Abiejų leidyklų vadovėliuose bajoriškojo parlamentarizmo genezės, stiprėjimo ir žlugimo laikotarpiai pristatomi trijose temose. Mokinio suvokimas formuojamas per parlamentarizmo institucijų pristatymą, tokio amžiaus tarpsnio mokiniui dar sudėtinga suvokti ir vartoti abstrakčias logines sąvokas, todėl naujos informacijos kiekis įvedamas atsižvelgiant į kognityvinius gebėjimus.

Išanalizavus 8–9 klasių vadovėlius, tik viename iš jų pateikiamas LDK ir ATR parlamentarizmo paaiškinimas. Išraiškai formuluojama sąvoka „bajoriškasis parlamentarizmas“, apibrėžiama kaip „Lietuvos bajorų politinė veikla, kuri XV a. antrojoje pusėje – XVI a. pirmojoje pusėje reiškėsi per Ponų tarybą, o XVI a. viduryje – XVIII a. pabaigoje – per įvairias luominio atstovavimo institucijas (seimus, seimelius, konvokacijas, Vyriausiąją Lietuvos tribunolą ir kt.)“.<sup>8</sup> Kitų leidyklų vadovėliuose pristatomos atskiros parlamentarizmo raiškos dalys, pavyzdžiui, Seimas, seimeliai ir įstatymai, įteisinantys parlamentarizmą ir jo raišką, t. y. bajorų parlamentarizmas pristatomas per institucijas, o ne per politinės kultūros visuminę raišką. Politinė raiška fragmentiškai paliečiama tik aiškinant *libe-*

<sup>8</sup> 38. Nenoriu gimti karaliumi. Karvelis, D., Kostinienė, N., Lukšys, S. *Istorijos vadovėlis: 8 klasei*. D. 2. Vilnius: Baltos lankos, 2009. (Serija „Raktas“), p. 74.

*rum veto* teisę. Ir šiuo atveju peršasi mintis, kad tenka pritarti šio straipsnio pradžioje cituotai istorikės įžvalgai – „bajorai patys save ir savo valstybę praužė“.

Remiantis vadovėlyje „Istorijos vadovėlis 8 klasei“ pateiktu apibrėžimu, išskirta dešimt esminių aspektų, kuriuos aiškinant atskleidžiamas parlamentarizmas: Ponų taryba, didikai, I Statutas, 1564–1566 m. LDK teisminės ir administracinės reformos, II Statutas, III Statutas, Seimas, seimeliai, Vyriausiasis Lietuvos tribunolas, bajorų teisės, iš jų išskiriant *liberum veto* aiškinimą ir vertinimą.

6 lentelė

Parlamentarizmą įteisinusios institucijos ir dokumentai	Istorija 8 klasei, II dalis „Šok“	Istorijos vadovėlis 8 klasei, II dalis „Raktas“	Laikas 8, II dalis
Ponų taryba	- <sup>9</sup>	+	+
Didikai	+	+	+
I Statutas	+	+	+
II Statutas	*	+	*
1564–1566 m. LDK teisminės ir administracinės reformos	-	+	-
III Statutas	*	+	*
Seimas	+	+	+
Seimeliai	-	+	-
Vyriausiasis Lietuvos tribunolas	-	+	-
Bajorų teisės ( <i>liberum veto</i> )	+	+	+
	-	+	+

<sup>9</sup> Ženklių reikšmės: + paaiškinta aiškinant sąvoką ir atskleidžiant tekste; - nepaaiškinta per sąvokos paaiškinimą, neatsiskleidžia tekste; \* yra aiškinama, bet pagal pateiktą paaiškinimą susidaro vaizdas, kad šie įstatymų sąvadaai yra tik I Statuto papildymas, koks – neaišku.

6 lentelėje pateikta informacija, kiek trijuose vadovėliuose buvo skirta dėmesio pristatant parlamentarizmą įteisinusias institucijas ir dokumentus. Akivaizdu, kad visus išskirtus dokumentus ir institucijas pristato „Baltų lankų“ vadovėlio teksto autorius istorikas Deimantas Karvelis. Nenuostabu, autorius tai daro pagal savo pateiktą parlamentarizmo apibrėžtį, be to, iš kitų vadovėlių autorių D. Karvelis išsiskiria ilgamete LDK istorijos tyrinėjimo patirtimi bei aukšta pristatomo objekto suvokimo kompetencija. Parlamentarizmas išsamiai atskleidžiamas pristatant institucijas, praplečiama politinės veiklos raiška, pavyzdžiui, pristatydamas II LDK Statutą autorius rašo: „Kartu su Žygimanto Augusto teismų reforma įvykdyta nauja teisės kodifikacija. I Lietuvos Statutas greitai paseno dėl XVI a. vidurio reformų ir neabejotinos naujos teisinės praktikos. II Lietuvos Statutą Žygimantas Augustas paskelbė 1566 metais. II Lietuvos Statutas buvo svarbus bajorų laimėjimas – buvo pripažinta didesnė bajorų įtaka politiniam ir ekonominiam krašto gyvenimui. Ponai neteko išimtinių politinių teisių. Statutas įtvirtino bajorų luomo, turinčio vienodas teises ir privilegijas, sudarymą ir tapo vadinamosios bajorų demokratijos teisiniu pagrindu.“<sup>10</sup> Palyginkime – vadovėlių „Istorija 8“ (leidykla „Šviesa“) arba „Laikas 8“ (leidykla „Briedis“) autoriai II Lietuvos Statutą pamini tik kaip faktą, neatskleidžia jo esmės ir tik nurodo, kad jis, kaip ir III Statutas, papildė I Statutą. D. Karvelio tekstuose gana aiški parlamentarizmo raiška ir politinė atskirų asmenybių pilietiškumo samprata bei kultūra, ko pasigendame kitų leidyklų vadovėlių autorių tekstuose. Tačiau iškyla kitas klausimas: **ar ta informacija, kurią pateikia autorius, ir ar taip, kaip pateikia autorius (terminai, teksto konstrukcija, šaltinių parinkimas), pakankamai suprantama 8 klasės mokiniui? Kam pritaikytas vadovėlio tekstas (informacija) – mokiniui ar mokytojui? Šio straipsnio autorės nuomone – mokytojui, tačiau negalime nuomonės pagrįsti, nes nėra atlikta išsamesnių tyrimų, kokio sudėtingumo istorijos temą pristatantį tekstą gali suvokti 8-os klasės mokinys bei kaip konkrečiai šio vadovėlio tekstus, šaltinius, klausimų formuluotes supranta juos naudojantys mokiniai.**

<sup>10</sup> Karvelis, D., Kostinienė, N., Lukšys, S. *Istorijos vadovėlis: 8 klasei*. D. 2. Vilnius: Baltos lankos, 2009. (Serija „Raktas“), p. 66.

Dar vienas klausimas – kiek ir kaip giliai XV–XVIII a. LDK ir ATR parlamentarizmo raidą turi suvokti 8 klasės mokinys? Atsakymą turėtų pateikti bendrosios ugdymo programos:

7 lentelė

Mokinių pasiekimai <sup>10</sup>			Ugdymo gairės
Nuostatos	Gebėjimai	Žinios ir supratimas	
Vertinti kitų tautų, religijų ir kultūrų palikimą ir prisidėti prie jo išsaugojimo. Puoselėti savo ir visuomenės gyvenime praeityje susiformavusias, o šiandienos gyvenime tokias svarbias vertybes, kaip demokratija, humaniškumas, tolerancija ir kt.	1.33. Paaiškinti, kaip keitėsi Lietuvos valstybė nuo susikūrimo iki Liublino unijos.	1.33.1. Nurodyti svarbiausius Lietuvos politinio gyvenimo pasikeitimus.	Remdamiesi įvairiais istorijos šaltiniais, mokiniai nagrinėja Abiejų Tautų Respublikos valdymą (pvz., karaliaus valdžią, bajorų demokratiją ir kt.), santykius su kaimyninėmis valstybėmis (pvz., santykius su Švedija, Maskvos valstybe ir kt.). Aiškinasi, kokių pokyčių įvyko Abiejų Tautų Respublikos ūkinyje (pvz., Valakų reforma) ir kultūriniame (pvz., barokas) gyvenime.
	1.36. Išskirti LDK visuomenės bruožus, jos ūkinio gyvenimo, teisinės minties, švietimo, mokslo, technikos, meno raidos ypatumus.	1.36.1. Pateikti faktų apie LDK visuomenę, teisinę mintį, ūkinį gyvenimą ir švietimo, mokslo, technikos, meno raidą.	
	1.39. Paaiškinti Liublino unijos reikšmę LDK raidai.	1.39.1. Apibūdinti Liublino unijos priežastis ir esmę.	

<sup>11</sup> Pagrindinio ugdymo bendrosios programos. Socialinis ugdymas: istorija, p. 953–954. Prieiga per internetą: <http://portalas.emokykla.lt/bup/Documents/Pradinis%20ir%20pagrindinis%20ugdymas/Socialinis-ugdymas.pdf>

Gerai išanalizavus programų tekste pateiktas ugdymo gaires, privalomas žinias ir numatomus formuoti gebėjimus, akivaizdu, kad tiesioginio atsakymo programose nėra, todėl autoriai, mokiniui pateikdami informaciją, turi visišką interpretavimo laisvę.

Išsamiai išanalizavus visų trijų vadovėlių autorinius tekstus, šaltinius, iliustracijas, klausimų formuluotes, galima konstatuoti, kad išsamiausiai LDK ir ATR parlamentarizmas atskleistas „Baltų lankų“ leidyklos 8 ir 9 klasių vadovėliuose, tačiau akivaizdus ir kitas aspektas – autoriaus vartojamos sąvokos, sakinių formuluotės, sąvokų gausa orientuoja daugiau į vidurinio ugdymo koncentrą, 8 klasės mokiniui informacijos per daug ir ji pernelyg sudėtingai pateikta. Kituose dviejuose vadovėliuose informacijos pernelyg maža, be to, ji pateikta gana eklektiškai. Straipsnio autorės nuomone, mokiniui visiškai nesusidarys bendras vaizdinys, kaip reikėsi bajoriškoji demokratija, pagal pateiktus faktus net gali suformuoti nuostata, kad parlamentarizmas reikėsi tik per *liberum veto* teisę, kurios įsigalėjimas sužlugdė valstybę.

Atkreiptinas dėmesys, kad visų koncentrų vadovėliuose apie parlamentarizmą įteisinusias arba įtvirtinusias institucijas pasakojama, bet pačios institucijos arba dokumentai neanalizuojami. Todėl mokiniams sąvokos, datos, apibrėžtys taip ir liks tik naratyvas. Visai kitaip šis aspektas atskleidžiamas, pavyzdžiui, anglų autorių kolektyvo vadovėlyje „History First“. Mokiniai Anglijos parlamentarizmą pradeda nagrinėti nuo Magna Carta Libertatum pasirašymo reikšmės, pereina prie pagrindinių šio dokumento teiginių pristatymo, aptaria jo reikšmę, akcentuojant, kad šis dokumentas padėjo Anglijos parlamentarizmo pagrindus, įkvėpė kovai prieš karaliaus savivalę ir kenkimą tautos interesams 1640 m.; ji paskatino kolonistus parengti ir 1776 m. paskelbti Nepriklausomybės deklaraciją; Viktorijos valdymo metais buvo pagrindas plėsti pilietines teises, o dabartiniu metu svarbi tuo, kad neleidžia įsigalėti tironijai ir riboti žmogaus prigimtinių teisių<sup>12</sup>.

<sup>12</sup> Fewster, S., Wilkinson, A., Wilkinson, S. *History first: 1066–1500*. Harlow: Pearson Longman, 2005, p. 62–63.

Kokia situacija 11 klasės vadovėliuose? Trijų leidyklų vadovėliai buvo analizuojami pagal tą pačią schemą kaip ir 8–9 klasių vadovėliai.

8 lentelė

Parlamentarizmo įforminimas	Istorijos vadovėlis 11 klasei, autorius M. Tamošaitis	Istorijos vadovėlis 11 (III) gimnazijos klasei, autoriai D. Boguševičius, V. Navickas	Laikas 11, istorijos vadovėlis 11 klasei, autorių kolektyvas
Ponų taryba	+	+	+
Didikai	+	+	+
I Statutas	+	+	+
II Statutas	+	+	+
1564–1566 m. LDK teisminės ir administracinės reformos	-	+	-
III Statutas	+	+	+
Seimas	+	+	+
Seimeliai	-	+	+
Vyriausiasis Lietuvos tribunolas	-	-	-
Bajorų teisės ( <i>liberum veto</i> )	+	+	+
	-	+	

Mindaugo Tamošaičio parengtame „Baltų lankų“ leidyklos vadovėlyje 11 klasei bajoriškojo parlamentarizmo aspektas išsamiau neplėtotas, galbūt sąmoningai, nes pakankamai dėmesio buvo skiriama 8–9 klasių vadovėliuose. 8 klasėje įgiję fundamentinį suvokimą, 11 klasėje mokinai gilina žinias ir lavina tiriamuosius gebėjimus. Todėl pasirinkta nekartoti to, kas buvo pateikta 8–9 klasių vadovėliuose. Vadovėlyje „Laikas“ parlamentarizmas kiek plačiau atskleidžiamas pristatant institucijas, fragmentiškai supažindinama su politinės kultūros raiška, bajorų demokratija, tačiau ak-

centuojami neigiami aspektai, pavyzdžiui: „Svarbiausia bajorų valstybinio organizavimo, jų savivaldos institucija buvo pavietų seimeliai. Seimelyje pavieto bajorai aptardavo valstybės ir vietos bajorų reikalus, mokė savo atstovus, seimelio deputatus Seime, ką ir kaip turi tarti, už ką ir kaip balsuoti. Šie parveždavo seimų nutarimus, kurie įsigaliodavo patvirtinti seimelių. Bajorai turėjo teisę nepritarti Seimo sprendimams ir jų nevykdyti. Seimo priimti įstatymai, ypač dėl mokesčių, dažnai būdavo atmetami.“<sup>13</sup> Šių bajorų demokratijos žalos akcentą autoriai tęsia iki pat valstybės padalijimo. ATR vadinama „Europos smukle“, akcentuojama anarchija ir savivalė. Negalime teigti, kad autoriai neteisūs, blogybių buvo, bet netrūko ir teigiamų faktų bei asmenybių. Be to, siekiant panašios politikų veiklos išvengti ateityje, reikėtų pateikti daugiau gilesnės analizės ir faktų vertinimo reikalaujančių klausimų, kurie verstų ieškoti priežasčių, kodėl situacija tapo tokia, ir ką reikia daryti, kad taip neatsitiktų ateityje. Vidurinio ugdymo koncentre parlamentarizmą įteisinančios institucijos ir dokumentai plačiausiai ir aiškiausiai pristatomi leidyklos „Ugda“ išleistame vadovėlyje. Jį rengė du autoriai, XV–XVIII a. temas rašė istorikas Domas Boguševičius. Tačiau ir šiame vadovėlyje parlamentarizmas pateikiamas pristatant institucijas ir dokumentus, politinės kultūros raiškos aspektų atvejų mažiau nei D. Karvelio tekstuose 8 klasei.

## Išvados

- Pagal bendrąsias ugdymo programas su LDK ir ATR istorijos fragmentais mokiniai pirmą kartą susipažįsta 5 klasėje, gilina ir plečia žinias, analitinius gebėjimus 8–9 klasėse, o tie, kurie baigę 10 klasių pasirenka istorijos kursą, aukštesniu lygiu gilinasi 11 klasėje.

- Istorijos vadovėlius šiuo metu rengia keturios pagrindinės leidyklos – „Briedis“, „Baltos lankos“, „Šviesa“ ir „Ugda“. Pagal atnaujintas programas 5 klasei šiuo metu išleisti ir mokyklose naudojami 2 vadovėlių komplektai,

<sup>13</sup> Kapleris, I., Mickevičius, K., Meištas, A., Laužikas, R., Žolynas, M. *Laikas: istorijos vadovėlis 11 klasei*. D. 2. Vilnius: Briedis, 2010, p. 248.

8–9 klasėms – 3 komplektai, 11 klasei – 3 komplektai. Iš viso – 11 vadovėlių ir prie jų parengtų pratybų.

- Dabartiniuose 5 klasės vadovėliuose bajoriškojo parlamentarizmo genezės, stiprėjimo ir žlugimo laikotarpiai pristatomi trijose temose. Mokinio suvokimas formuojamas pristatant parlamentarizmo institucijas.

- Sutinkant, kad LDK ir ATR parlamentarizmu vadinsime LDK teisiniais dokumentais apibrėžtą LDK piliečių politinę veiklą, kuri XV a. antrojoje pusėje – XVI a. pirmojoje pusėje reiškėsi per Ponų tarybą, o XVI a. viduryje – XVIII a. pabaigoje – per įvairias luominio atstovavimo institucijas (Seimus, seimelius, konvokacijas, Vyriausiąją Lietuvos tribunolą ir kt.), konstatuotina, kad visi įvardyti veiksniai akivaizdžiausiai ir išsamiausiai atskleisti leidyklos „Baltos lankos“ išleistame vadovėlyje 8 klasei, tekstų autorius – istorikas D. Karvelis. Tačiau klausimas, ar autoriaus pateiktos temų pasakojimo teksto apimtys, sudėtingumas, šaltinių parinkimas atitinka amžiaus tarpsnio priimtimumo ir suvokimo ribas, lieka atviras.

- Daugumoje vadovėlių tekstų parlamentarizmas perteikiamas ne analizuojant politinę kultūrą, bet pristatant institucijas ir teisinius dokumentus. Tai nėra gerai, nes mokiniai negali suprasti XVI–XVIII a. piliečių, šiuo atveju – bajorų, bendrosios politinės kultūros esmės ir jos raiškos. Dažnu atveju akcentuojama *liberum veto* teisė ir tai, kad ji pražudė valstybę.

- Vadovėliuose pateikiama medžiaga paviršutiniška, nepakankamai atskleista ir iliustruota pavyzdžiais, kaip konkrečiai Lietuvos bajorai naudojo savo parlamentinėmis teisėmis ir nėra nė vieno pavyzdžio, kokią teigiamą įtaką tai turėjo LDK istorijai.

- Istorijos vadovėlių rengėjams trūksta atspirties taško ir apibrėžtumo, nes bendrosiose ugdymo programose nėra konkretizuota, ką mokiniai turėtų žinoti, suvokti ir gebėti paaiškinti apie LDK ir ATR parlamentarizmą ir jo raišką. Todėl vadovėliuose šis aspektas yra interpretacinio pobūdžio – priklauso nuo mokymosi priemonių rengėjų sampratos ir kompetencijos. Šiuo atveju istorijos programų rengėjams svarbu permąstyti istorijos mokymosi turinį, o mokymosi priemonių kūrėjams – sudėti svarbesnius į LDK ir ATR laikotarpio problemų akcentus ir gilinti jų suvokimą, ypač tai aktualu 11 (III gimnazijos) klasės išplėstinio kurso turiniui.



# HOW IS THE PARLIAMENTARISM OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA AND THE REPUBLIC OF BOTH NATIONS REVEALED IN MODERN-DAY TOOLS FOR LEARNING HISTORY?

NELĖ KOSTINIENĖ

## Summary

**Keywords:** history textbooks; Parliamentarism; Parliamentarism of the Grand Duchy of Lithuania; Parliamentarism of the Republic of Both Nations.

The article analyses sets of history textbooks of four main educational publishing houses, namely, *Briedis*, *Baltos lankos*, *Šviesa*, and *Ugda*, which were created in accordance with the *Basic Education General Programme* updated in 2008 and the *Secondary Education History Programme* updated in 2011. In total, two textbooks for 5<sup>th</sup> grade, three textbooks for 8<sup>th</sup> grade, three textbooks for 9<sup>th</sup> grade, and three textbooks for 11<sup>th</sup> grade were examined. The aim was to *find out* how the parliamentarism of the Grand Duchy of Lithuania and the Republic of Both Nations (the Polish-Lithuanian Commonwealth) was revealed in the history textbooks published after the update of the aforementioned programmes.

It should be stated that parliamentarism and its manifestation is most broadly reflected in the 8<sup>th</sup> grade textbook published by *Baltos lankos*, the author is the historian Deimantas Karvelis. Nevertheless, the question whether the text is suit-

able and perceptible to students of this age remains open. In most of the texts of the analysed textbooks parliamentarism is conveyed not through the analysis of the political culture but rather through the presentation of institutions and legal documents. This is not right as the students cannot mould their opinion about the substance and manifestation of the general political culture of citizens of the 16<sup>th</sup> – 18<sup>th</sup> centuries. The general education programmes do not specify what students should know, understand and be capable to explain about the parliamentarism of the Grand Duchy of Lithuania and the Republic of Both Nations and its manifestation. Therefore the authors of history textbooks lack the reference point and explicitness on how this should be conveyed. In the analysed textbooks this aspect is of interpretative nature, in other words, it depends on the conception and competence of those, who create these learning tools.

*Įteikta 2015 m. liepos 10 d.*